

СОЦІАЛЬНИЙ ТА РЕФЛЕКСИВНИЙ КАПІТАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Найдюнова Л.А.

Анотація

На основі теоретичного аналізу досягнень світової психології спільнот пропонується поняття рефлексивного капіталу спільноти. Розглянуто форми рефлексивного капіталу територіальних спільнот у співвіднесенні із соціальним капіталом спільнот.

Ключові слова: психологія спільнот, територіальна спільнота, громада, соціальний капітал, рефлексія, рефлексивний потенціал, рефлексивний капітал

Аннотация

На основании теоретического анализа достижений мировой психологии сообществ предлагается понятие рефлексивного капитала сообщества. Рассмотрены формы рефлексивного капитала территориальных сообществ в соотношении с социальным капиталом сообществ.

Ключевые слова: психология сообществ, территориальное сообщество, община, социальный капитал, рефлексия, рефлексивный потенциал, рефлексивный капитал.

Resume

There is proposed the concept community's reflective capital on the base of theoretical analysis of the achievements of the world community psychology. The different forms of reflective capital of the local community are considered in the context of the social capital of community.

Key words: community psychology, local territorial community, community, social capital, reflection, reflective potential, reflective capital.

Суспільні перетворення в сучасному світі не можуть вважатись характеристикою лише якогось етапу в житті окремої країни, навпаки, глобальні перманентні зміни стають звичною, повсякденною ознакою людського життя. Словом трансформація зазвичай позначають фундаментальні зміни, які зачіпають основи суспільства, провідні цінності та/або структури влади [1, 158]. Ці перетворення не відбуваються у всьому суспільстві одночасно, це складний процес, в який в різний час залучаються різні верстви суспільства, що мають різні темпи і динаміку трансформацій. Можливо, найповільніше і найнепомітніше відбуваються зміни в територіальних спільнотах, тобто об'єднаннях громадян за місцем їхнього мешкання. Звичайно ствердження про повільність змін це не стосується винятків, викликаних катастрофічними природними або техногенними впливами. Предметом нашого аналізу є звичайне буденне життя, в якому розміщуються і стабілізуються всі зміни, похідні від інших сфер людського існування – професійної та економічної, суспільно-політичної та ідеологічної, духовної та естетичної тощо.

Територіальні спільноти виникли, мабуть, раніше людства, принаймні ні в якому разі не пізніше перших людських поселень. Не вдаючись у біологічні коріння територіальної поведінки істот із колективним способом організації життя, або в аналіз ареалів популяцій окремих біологічних видів, позначимо, що суспільні механізми територіальності мають розглядатись з точки зору цілісного підходу, не відриваючи окремого індивіду від спільноти, до якої він належить, ідеальний аспект смислів та цінностей – від матеріальної діяльності та об'єктивної взаємодії членів спільноти. Цілісний підхід, який враховує контекст територіальної спільноти, дає додаткові ресурси розв'язання традиційних задач, що стоять перед психологією (психічне здоров'я, сімейне благополуччя) та новітніх викликів часу (соціальні потрясіння, наркоманії, соціально шкідлива інформація тощо). Основна проблема, яка потребує опрацювання – взаємодія і взаємовплив між окремим членом спільноти і громадою, розвиток концептуального апарату, завдяки якому можливо

адекватно зрозуміти механізми взаємного перетину цінностей, взаємного обміну ресурсами, який забезпечує самовідтворення спільноти і виступає здоровим середовищем існування людини.

Метою даної роботи є проведення теоретичного аналізу досягнень світової психології спільнот як окремої галузі психологічної науки і практики з акцентом на механізмах, що забезпечують самовідтворення спільнот і психологічне благополуччя її членів в ході суспільних трансформацій.

В світовій психології саме психологія спільнот (community psychology) виникає в опозицію із індивідуалістично спрямованою психологією особистості, клінічною психологією чи психотерапією. Психологія спільнот спрямовує свою увагу на вивчення особистості в контексті. "Це цілісний, екологічно зорієнтований аналіз особистості в множинності соціальних систем від мікро-систем сім'ї до макро-соціальних структур" [1, 5]. Коли проблеми визначаються у термінах індивідуалістичних концепцій людської природи, це приводить до розуміння людини як "відповідальної жертви" [2], яка є причиною своїх проблем і їх рішень. Психологія спільнот фокусує свою увагу на силі людини, яка живе в змінюваних умовах, як і на силі самої спільноти, чим зменшується "жертвність". Психологія спільнот в своїх філософських засадах іде за межі позитивізму і емпіризму. Дослідження проводяться не для того, щоб зібрати дані для розвитку нового знання, а для того, щоб створити нові знання в процесі змін соціальних умов життя. Психолог виступає не в ролі експерта, а в ролі учасника спільного процесу створення нового знання разом із членами спільноти. Змінюється і етична позиція психолога – він не може бути ціннісно нейтральним, бо в такому випадку на рівні мовчазних знань (не декларованих, а практично-вчинкових) мимовільно виникають умови соціальної несправедливості. Психологія спільнот спирається на чітко визначену ціннісну позицію соціальної етики та цінностей соціальних змін в напрямку благополуччя громади і забезпечення свободи її членів.

Виникнення психології спільнот має свої історичні особливості в різних країнах, але майже усюди воно пов'язується із соціально-політичним

контекстом змін у суспільстві. Огляд розвитку психології спільнот у світовому контексті дозволяє прогнозувати активні зрушення в цьому напрямі на теренах пострадянського простору. Розглянемо особливості становлення психології спільнот в глобальному контексті. Можна вважати, що галузь психології спільнот є однією із наймолодших в психології, бо формально її виокремлення почавшись в 60-ті роки у США, остаточно затвердилось наприкінці минулого століття в світовому масштабі.

Розвиток психології спільнот первинно був пов'язаний із подоланням кризи в клінічній психології, яка перебудовувалась в профілактичну галузь, для забезпечення психічного здоров'я людини, яке неможливо забезпечити без врахування цілісного контексту її життя. Можна виділити три групи причин, що привели до "зсуву" американської клінічної психології до психології спільнот [1]. По-перше, було досягнуто усвідомлення великого розриву між можливостями психологічної допомоги, яку можуть надати професійні психологи, і рівнем потреби в цій допомозі для розв'язання проблем ментального здоров'я, які існують в суспільстві. Ресурсний дефіцит визначався тим, що проведені наприкінці 50-х років масові дослідження (моніторинги протягом року на репрезентативних вибірках) показали наявність потреби у допомозі психолога, пов'язаній із виникненням психологічних ускладнень і порушень, у 18-19% дорослого населення. Якщо ж провести ретроспективний аналіз за межі поточного року на все життя, то кількість людей, які потребували б допомоги психолога піднімається до 48%. Жодне суспільство не може собі дозволити модель задоволення такої потреби через професійну підготовку спеціалістів-психологів, зорієнтованих на індивідуальну допомогу. Необхідно шукати інший шлях забезпечення підтримки людей, які мають психологічні проблеми з ментальним здоров'ям.

Друга група причин була пов'язана із все зростаючим незадоволенням ефективністю медичної моделі здоров'я, що вимагала реорганізації медичних служб психічного здоров'я. Зокрема, було доведено, що біля половини людей, які не мають офіційного діагнозу відносно психічних порушень, отри-

мують підтримку для подолання власних проблем не із медичних джерел. Крім того, досить багато людей, отримавши первинну консультацію, не звертаються за продовженням медичної допомоги, також орієнтуючись на інші джерела (сім'я, друзі, колеги, сусіди, групи самодопомоги). Особливо яскравими були ці висновки щодо представників інших культур, що мігрували в Америку.

Усвідомлення важливості соціального середовища для розвитку власної компетенції та забезпечення благополуччя, досягнуте наукою, стало третьою складовою. Дослідження в сфері ментального здоров'я, зорієнтовані на врахування таких факторів, як бідність, злидні, низький соціальний статус, доказали зв'язок соціального положення із проблемами психічного здоров'я, що було сформульовано видатним американським психологом спільнот Барбарою Доренвенд в теорії соціального стресу [3].

Вперше термін психологія спільнот було висунуто у 1945 році канадським психологом Вільямом Лайном, президентом канадської психологічної асоціації. Проте сама галузь в Канаді, як і в Австралії, Південній Африці, Новій Зеландії, Великобританії та більшості країн Центральної Європи сформувалась у 80-х роках. Розвиток психології спільнот у цей час був вже пов'язаний не тільки із проблематикою психічного здоров'я, але із розвитком так званої критичної психології. Це не окрема галузь, а скоріше - альтернативний погляд на всю психологію, принаймні прикладну психологію, який не є окремим напрямом, а синтезом різних критичних поглядів із феміністичних, антирасистських, антиколоніальних та інших позицій, узагальнений в парадигмі якісних методів дослідження [4]. В цей час визначається психологічний сенс спільноти, сформульований Сеймуром Сарасоною: спільнота допомагає відчувати людські потреби у підтримці і зв'язках чи ізоляції, психологічні проблеми життя є похідними від незадоволення цих потреб. Місія психології спільнот полягає не лише в тому, щоб досліджувати, але й в тому, щоб створювати психологічний сенс спільноти.

В 90-ті роки психологія спільнот розвивається в Латинській Америці, країнах Азії та Африки під впливом насамперед суспільно-політичних змін, які відбуваються в цих країнах. Саме тому психологія спільнот тут найбільше зорієнтована на соціальну дію, розвиток спільнот через високу участь і дію, соціальну втручання (intervention). Великий вплив на розвиток психології спільнот в цих регіонах справили роботи бразильського педагога і філософа Паоло Фрієре, який ввів поняття добросовісності, усвідомлення власної совісті (conscientization), яке включає в себе формування в ході освіти обізнаності щодо психологічних і соціополітичних обставин, які пригнічують людину. Разом із цим Фрієре опрацьовує поняття праксису, як поєднання теорії і практики, як циклу "критичної рефлексії та дії в світі з метою трансформувати цей світ" [5, 33].

Звертає увагу те, що саме в Латинській Америці (Колумбія, Ель Сальвадор) доля психології спільнот складається таким чином, що вона має суттєві перетини із соціальною та політичною психологією та громадською діяльністю науковців в боротьбі із репресіями, диктатурою, боротьбою за звільнення. Так, не дивлячись на ризик активної політичної діяльності сальвадорський психолог Ігнаціо Мартін-Баро (загинув у 1989 році) розробляє ідеї психологічної свободи спільноти [1, 15]. З усією очевидністю постає хибність намагань мати "чисту від політики" психологічну науку, політика і професійна практика взаємоперетинаються. Мабуть, шлях української психології спільнот (та й загалом цієї галузі на теренах пострадянського простору) також буде тісно пов'язаний із політичними процесами, розвитком демократичного суспільства, тобто скоріше інституалізується в межах соціальної, а не патопсихології. Практика підготовки соціальних працівників в Україні та їхнє подальше працевлаштування показує наявність запиту суспільства саме на компетенцію, яка в світі асоціюється із галуззю психології спільнот. Нажаль, в більшості випадків професійне навчання соціальних працівників не забезпечує необхідного рівня суб'єктивної готовності до роботи в сфері психології

спільнот¹ у відповідності до основних принципів, наведених на початку статті.

Ключовим поняттям сучасної психології спільнот як окремої галузі психології, об'єднаної на міжнародному рівні, є спільнота. В найширшому розумінні слово спільнота позначає групу або групи громадян, які мають щось спільне. Виділяються територіальні (або географічні) спільноти сусідів чи громадян держави (тобто різні за масштабами територій), та споріднені спільноти (групи друзів, релігійні конгрегації, групи за інтересами), які поділяють одну культуру. Таким чином, можна належати багатьом спільнотам одночасно.

В межах теми суспільних трансформацій спільноти можуть бути розглянуті як суттєвий чинник перетворень в багатьох аспектах: як носій потреб і дійсний автор соціального замовлення; як культура, що визначає цінності індивіда і самовідтворюється через його (індивіда) вчинки; як сенс спільноти, включаючи членство, вплив, інтеграцію потреб і емоційні зв'язки; як ресурс, що створює потенціал задоволення потреб у добробуті і психологічному благополуччі членів спільноти. Останній аспект є центральним для нашого подальшого аналізу. Для позначення механізму, який забезпечує зростання потенціалу спільноти завдяки згуртованості її членів використовується поняття соціальний капітал. В соціології та політичних науках поняття соціальний капітал стало досить вживаним, проте в психології спільнот воно активно розвивається лише в останні п'ять років². Поняття капітал дотичне за своєю сутністю до поняття потенціал, але в більшій мірі придатне для ресурсного підходу. Капітал – це не просто ресурс, але такий ресурс, який при переході із потенційної його форми здатен самовідтворюватись і самовідновлюватись.

Існує своєрідний потенціал спільноти, який визначається її згуртованістю, і дозволяє покращувати благополуччя її членів через синергію зв'язків і об'єднань, взаємну довіру, смисл спільноти та спільні дії. Розрізняється фі-

---

¹ Докладніше дивись про результати досліджень у попередніх роботах автора, наприклад [6].

² До речі, у вітчизняній психології ми також спостерігаємо тенденцію використання поняття капітал, наприклад, персональний капітал (Б.П. Лазоренко), персональний професійний капітал (М.І.Найдьонов).

зичний, персональний і соціальний капітал як поняття, що відносяться відповідно до фізичних об'єктів, до якостей індивідів та до зв'язків між індивідами, тих "соціальних мереж і норм взаємності і довіри, які виростають із них" [7, 19]. Соціальний капітал складається із чотирьох складових: сенсу спільноти, сусідства, колективної ефективності та громадської участі [8]. Соціальний капітал - це колективний ресурс, який складається із громадської участі, мережі зв'язків, норм взаємності, а також різноманітних організацій, які просувають довіру між громадянами і діють на покращання спільного благополуччя [1]. При цьому економічне і політичне благополуччя аналізується на таких рівнях, як індивід, сім'я, спільнота, громадськість в цілому.

Існують формальні детермінанти, які впливають на рівень соціального капіталу: компактність, розмір та розмаїття визначають якість зв'язків у спільноті. До чинників, які інтегруючись також впливають на рівень соціального капіталу відносять персональні характеристики та сімейні особливості членів спільноти, суспільні ресурси (в сфері освіти, праці, власності), цінності та соціальні установки (толерантність до відмінностей, наприклад), а також характеристики території, на якій проживає локальна спільнота (сільська/міська місцевість, рівень її соціально-економічного розвитку, відповідність рівня розвитку транспортних, комунікаційних та ін. мереж, рівень безпеки та знань в локальній спільноті) [9].

Соціальний капітал, в свою чергу, підвищує здатність спільноти до створення структур (подій, засобів) для забезпечення згуртованості та підтримки, спрямованої на розвиток здоров'я, добробуту, позитивних освітніх та соціальних наслідків. Низка досліджень підтверджують, що згуртовані спільноти, які активно залучаються до громадської діяльності (волонтерські організації, політичні партії, локальні та професійні асоціації тощо) мають кращі умови існування (здоров'я, освіта, добробут), більше благополуччя в аспекті такої соціальної патології як злочинність. Ці результати повторюються в дослідженнях різних країн та їх адміністративних одиниць (провінцій, штатів) [1]. Позитивні наслідки реалізації соціального капіталу сприяють нарощу-

ванню соціального потенціалу спільноти, який таким чином підсилює соціальний капітал. В цьому взаємонарощуванні, циклі взаємовідновлення полягає суть явища, яке отримує назву капітал.

Як відомо, в Україні вищеназваний показник громадської участі є низьким: більшість населення не залучена до діяльності у будь-яких об'єднаннях громадян. Пост-радянський контекст, у зв'язку із яким громадська робота асоціюється із ідеологічною заангажованістю тоталітарного суспільства, звичайно негативно вплинув на цей бік розвитку соціального капіталу українських локальних спільнот. Разом з тим, створюються умови для розбудови первинних територіальних спільнот на засадах спільного володіння комунальною власністю, що сприяє демократичним перетворенням в українському суспільстві [10].

Не можна не згадати також видатних подій минулого року, пов'язаних із виборами Президента України, які супроводжувались масовою участю громадян в протестних акціях на майданах [11]. Ці події Помаранчевої революції дали можливість усвідомити, що соціальний капітал може існувати в різних формах: не тільки в інституалізованих соціальних мережах, але і в прямих діях, участі у значущих соціальних подіях з наступним їх усвідомленням, осмисленням і переосмисленням, яке зараз відбувається на наших очах. Тому на наш погляд, має сенс згадати ідею праксису, який складається не тільки із соціальної активності, але й критичної рефлексії. Якщо соціальний капітал стосується насамперед реальності зв'язків в окремій спільноті, проникнутих такими психологічними реаліями як довіра і взаємність, то можна виділити рефлексивний аспект соціального капіталу, який складається із сукупного рефлексивного потенціалу учасників, спрямованого на переосмислення спільного досвіду соціальної активності.

Поняття рефлексивного потенціалу досить давно опрацьовано у вітчизняній психології відносно групової творчості [12]. Хоча в концепції рефлексивного потенціалу групи на перший план висувався аналіз індивідуальних внесків в регуляцію спільної творчості, була здійснена спроба розглянути

групову діяльність в ширшому контексті, в який був вмонтований психологічний експеримент. Здійснена одним із учасників спільної роботи, рефлексія стає складовою рефлексивного потенціалу всієї групи і зумовлює можливість більш глибокого рівня рефлексії іншими учасниками, що підвищує в свою чергу не тільки продуктивність групової роботи, але й розвиток рефлексивних здібностей кожного її учасника. Таким чином, бачимо характерну рису самовідтворення, яка дає підстави розглянути рефлексивний потенціал саме в якості рефлексивного капіталу. Адже рефлексія групи стає ресурсом окремого її члена. Це ж стосується і рефлексивного наповнення мереж спілкування, в межах яких рефлексія виступає не тільки як акт переосмислення проблемності і конфліктності ситуації, але як цінність самодослідження.

Дослідження рефлексивних механізмів політичної участі, самовизначення і взаємодії, проведені в останні роки в Інституті соціальної та політичної психології АПН України, показують важливість рефлексії, як суттєвої складової суспільного обміну в широкому сенсі слова. Рефлексивні процеси опосередковують будь які впливи, розгортаючись під час та після політичних подій вони не тільки закріплюють події як елемент життєвого досвіду, але змінюють репрезентації подій. Групова рефлексія стає одним із засобів дослідження масових подій [13], і невід'ємною складовою дискурсу спільнот. Розвиток соціального капіталу потребує переосмислення стереотипів минулого стану суспільства, рефлексії сучасного і самовизначення майбутнього, тобто розвивається завдяки рефлексивному капіталу спільноти, створюваного в соціальному обміні її членів.

У відповідності до чотирьох складових соціального капіталу (сенсу спільноти, сусідства, колективної ефективності та громадської участі) пропонуємо розглядати форми рефлексивного капіталу спільноти. Перша форма рефлексивного капіталу визначається усвідомленням сенсу спільності, належності, відданості, сенсу єдності й згуртованості. Ця форма рефлексивного капіталу є базовою, передбачає насамперед глибокі емоційні механізми переосмислення власної ідентичності і індивідуальні внески в культуру спільно-

ти. В умовах сучасної полікультуральності територіальних спільнот та ціннісного взаємопроникнення не може відбуватись поза рефлексією.

Друга форма рефлексивного капіталу спрямована на переосмислення сусідства як ресурсу спільноти у розбудові мереж і покращанні рівня економічного і політичного благополуччя суспільного середовища. Нормованість, ритуальність, структурованість і організованість потребують усвідомлення як на рівні взаємодії, так і взаєморозуміння та взаємоузгодження для впорядкування сусідських відносин у вузькому і широкому їх значенні. Для цієї форми характерні протиставлення, розщеплення, диференціація, внутрішні суперечності сусідських відносин, які на різних рівнях аналізу можуть проявлятися в різних феноменах. Опанування проблемністю і конфліктністю, похідною від відбиття нашої рефлексії іншими (сусідніми) суб'єктами складає основу рефлексивного капіталу в даній формі. Не дивлячись на розвиток етнографічного підходу, залишається на сьогоднішній день найменш дослідженою в психології спільнот.

Третя форма рефлексивного капіталу пов'язана із розбудовою колективної ефективності спільноти, в якій інтегруються попередні рівні. В психологічних феноменах уповноваження і наснаження, які дають змогу переосмислити спільноту і себе, як її члена, внесок якого може бути доленосним, розкривається сутнісний аспект самовизначення не тільки на самоефективність, але на колективну ефективність спільноти. В цій формі, на відміну від попередніх, характер взаємозв'язку рефлексії члену й спільноти реалізується принципово іншим чином. Якщо в першій формі – це рефлексія "індивід належний спільноті", в другому "індивід-індивід, як протиріччя самої спільноти", то в третій формі "індивід, як втілення всієї спільноти". Рефлексивний капітал в цій формі торкається досвіду реалізації таких мета-цінностей, як готовність до зобов'язаності та підзвітності, які забезпечують справжність, дієвість прийнятих цінностей, і рефлексію підводять до рівня цінності, елемента культури.

Четверта форма поєднує три попередні, розгортаючи їх у динаміці колективної дії, паритетної громадської участі. На цьому етапі рефлексивний потенціал набуває форми глобальної і неперервної, яка супроводжує дії. На відміну від індивідуальних схем рефлексії, при яких рефлексія розгортається на подолання перешкод, в спільноті вистачає рефлексивного ресурсу на постійне здійснення рефлексії в супровід дії. Описані форми рефлексивного капіталу можуть вважатись гіпотетичними і потребують подальшого дослідження.

Висновки. В результаті проведеного скороченого аналізу розвитку психології спільнот в світі за останні пів століття, ми позначили головні принципи, що складають засади цієї галузі: цілісність і контекстуальність, позитивність і партнерська участь, ціннісна визначеність, праксис. Ключовим поняттям психології спільнот, розглянутим в даній роботі було поняття соціального капіталу, який є механізмом розвитку спільнот, особливо на етапі суспільних трансформацій. Рефлексивний капітал виступає механізмом розвитку соціального капіталу, складаючи невід'ємну його частину.

Психологія спільнот має бути основою фахової підготовки соціального працівника, стати фундаментом розвитку необхідних компетенцій і готовності до роботи в територіальних спільнотах. Рефлексивний капітал територіальних спільнот на етапі суспільних трансформацій потребує радикального дослідження, що складає перспективу нашої подальшої роботи.

Література

1. Nelson, G. & Prilleltensky, I. Community Psychology in pursuit of liberation and well-being. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005
2. Ryan, W. Blaming the victim. – N.Y.: Random House, 1971
3. Dohrenwend, B. P., Dohrenwend, B. S. Social status and psychological inquiry: A causal inquiry. – N.Y.: Wiley, 1969.
4. Parker, I. Qualitative psychology: Introducing radical research. N.Y.: Open University Press, 2005.

5. Friere, P. *Pedagogy of the oppressed*. – N.Y.: Seabury Press, 1970.
6. Найдьонова Л.А. Психологічна готовність до роботи із територіальними спільнотами // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування. Матеріали науково-практичної конференції 12 травня 2005 року в м. Черкаси. – Київ: Фенікс, 2005. – с. 492-495.
7. Putnam, R. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. – N.Y.: Simon & Schuster, 2000.
8. Perkins, D. & Long, A. Neighborhood sense of community and social capital: A multi-level analysis. // *Psychological sense of community: research, application, and implication*. – N.Y.: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2002. – pp. 291-318.
9. Stone, W. & Hughes, J. *Social capital: Empirical meaning and measurement validity*. Research paper. – Melbourne: Australian Institute of Family Studies, 2002. – No. 27.
10. Найдьонова Л.А. Інтеграція територіальних спільнот як групових суб'єктів демократичних перетворень // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К., Український центр політичного менеджменту, 2003ю – С. 172 – 183.
11. Найдьонова Л., Найдьонов М. Феномен майдану: динаміка емоційних станів учасників // Політичний портрет України. Часопис фонду "демократичні ініціативи. N 32, 2005. – с. 46-58.
12. Найдьонова Л.А. Роль рефлексивного потенціалу групи в прояві творчих здібностей учнів. – Дис. ... канд. психол. наук. – К., 1993.
13. Naydonov M. I. *Ukrainian maydan: Participants reflection, researchers reflection, a reflection from the outer stand* // 9th European Congress of Psychology, July 2005, Granada, Spain. Book of Abstracts. (<http://www.ecp2005.org.es>).